

П.М. ОЛЕЩУК. ПОНЯТТЯ «РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ДИСКУРС»

Досліджена проблема комунікації під час революційної ситуації в суспільстві. Проаналізовані основні характеристики революційного дискурсу. Особлива увага зосереджена на порівнянні стабільного політичного дискурсу та революційного дискурсу.

Ключові слова: революційний дискурс, політичний дискурс, політична комунікація.

Исследована проблема коммуникации во время революционной ситуации в обществе. Проанализированы основные характеристики революционного дискурса. Особое внимание сосредоточено на сравнении стабильного политического дискурса и революционного дискурса.

Ключевые слова: революционный дискурс, политический дискурс, политическая коммуникация.

The article is dedicated to the problem of the revolution situation in society communication. This paper will try to analyse the main characteristics of revolution discourse. The closest attention is paid to the comparison of stable political discourse and revolution discourse.

Key words: revolution discourse, political discourse, political communication.

Дослідження проблеми політичної революції залишається досить актуальною за сучасних умов, коли, з одного боку, значні соціальні заворушення залишилися у минулому для економічно розвинених та політично стабільних держав Європи та Північної Америки, але продовжують зберігати актуальність для переважної більшості неєвропейських країн. Крім того, на сучасному історичному етапі ми можемо спостерігати заміщення традиційного типу соціально-політичних революцій новим типом т.зв. «оксамитових революцій», що зумовлює необхідність посиленої уваги до зміни поняття революції за умов інформаційного (постмодерного) суспільства.

Вивчення проблематики соціально-політичної революції має в українській науці тривалу та багату історію, починаючи від кінця XIX поч. XX ст., коли своє бачення революційних змін пропонували цілий ряд видатних українських мислителів (наприклад, І.Я. Франко). У подальшому, за радянського періоду історії, проблема соціально-політичної революції вивчалася виключно у доктрині ортодоксального марксизму, а за часів Незалежності продовжується через дослідження новітніх форм трансформації політичних режимів (зокрема, т.зв. «оксамитових революцій»). Водночас, за умов переходу до інформаційного суспільства, зростання ролі суспільної комунікації (у т.ч. і засобами мережі Інтернет), радикальної видозміни революції як політичного процесу (як у плані причин, так і щодо наслідків), революція потребує осмислення у контексті політичного дискурсу, як універсального засобу суспільної комунікації.

Дійсно, за сучасних умов революційні зміни розпочинаються насамперед у сфері політичної комунікації, де відбувається: 1) обґрунтування необхідності змін; 2) проблематизація оточуючої політичної дійсності; 3) переведення проблеми зміни влади на рівень загальносуспільної дискусії; 4) делегітимація старого та легітимація нового режиму. Це зумовлює необхідність дослідження революційного дискурсу як форми загальносуспільної політичної комунікації.

Загалом революція – це повалення державної влади з глибокими змінами в її

структурі та функціях. Історично першою політичною доктриною, що досліджувала революцію, був марксизм. Згідно з розробленою у межах даного вчення концепцією соціальної революції остання має наступні риси: 1) прогресизм; 2) економіцизм; 3) є породженням класової боротьби¹.

Традиційне та класичне розуміння революційних змін як переходу від однієї соціально-економічної формації до іншої зі зміною політичної надбудови за новітніх умов видається таким, що не відповідає дійсності. Більше того, ще на початку ХХ ст. О. Шпенглер висловив позицію, згідно до якої класова структура властива була за часів К. Маркса лише для англійського суспільства, де насправді лінія розмежування проходила між заможними буржуа та пролетаріатом, у той час як у тодішній Пруссії розмежування швидше базувалося на поділі між наділеними владою та підкореними².

При переході до постмодерного суспільства структура соціальної системи суттєво змінюється, позбавляючись традиційної класової дихотомії, що робить революції (згідно до описуваних у Маркса критеріїв) майже неможливими. Водночас, зникнення традиційних підстав для революцій зовсім не скасовує останні, що засвідчила історія ХХ сторіччя. Це зумовлює необхідність пошуку нового обґрунтування політичної революції, виходячи із новітніх соціокультурних та інформативних передумов.

Причинами нівелювання соціально-економічних причин революції у сучасних суспільствах є наступні фактори: 1) соціальний протест каналізується та управляється шляхом формування порядку денного та інших форм впливу на політичний дискурс; 2) опозиція діє як ефективний механізм управління протестними настроями та засіб усунення вад владної системи; 3) економічні чинники втрачають ключове значення при виникненні революційної ситуації, поступаючись культурним, релігійним, національним відмінностям. Ж.Ф. Ліотар відзначає, що за умов новітньої ліберальної системи «класова боротьба» перетворюється із загрози на регулятора системи³.

Спробою переосмислення та пристосування марксистської концепції революції до умов масового суспільства ХХ була теорія «культурної гегемонії» італійського дослідника А. Грамші, який виходив із пріоритету соціально-культурних чинників стабільності суспільства (у порівнянні з соціально-економічними). За Грамші, держава виступає поєднанням сили та згоди (у цьому він є своєрідним продовжувачем макіавелістської традиції). Гегемонія – основа стабільності державної влади, це активна згода громадян на правління пануючого класу. Причому гегемонія у державі має не соціально-класову, а культурну природу.

Революційна ситуація складається тоді, коли у суспільстві руйнується активна згода громадян на правління діючого режиму, що виражається у занепаді гегемонії, рисами чого є: 1) молекулярний процес зміни думок і настроїв у свідомості людей (молекулярний в даному випадку означає нижчий рівень суспільної організації – рівень рядових індивідів); 2) трансформація «культурного ядра» суспільства (сукупність уявлень про світ, символи і образи, традиції – втрата поваги до них виразно свідчить про занепад гегемонії); 3) руйнація культурного ядра суспільства, що виражається це не стільки у зміні офіційної ідеології, яка залишається певною абстракцією, а вплив на повсякденні настрої «середньостатистичних громадян»; 4) руйнівна роль інтелігенції, котра монополізує першу роль у суспільно-політичному дискурсі та перебирає на себе «право голосу» від

імені суспільства – і це є її головна функція в постмодерному суспільстві; 5) гегемонія руйнується шляхом усунення її символів (або зміни значення базових символів – перетворення героїв на злочинців, а злочинців – на героїв); 6) коли «культурне ядро» гегемонії зруйноване, то у суспільстві відбуваються миттєві зміни, які називають революцією; 7) Реалізують революції не класи, а «історичні блоки» – тимчасові союзи внутрішніх і зовнішніх сил, що об'єднуються цілком повалення влади⁴.

Подібною у загальних рисах до теорії А.Грамші, є концепція П. Сорокіна, що вбачає природу революцій у різкій зміні вищих цінностей у представників одних соціальних груп, при тому що інша частина соціуму не визнає цих змін⁵.

Також варто згадати популярну в сучасній соціології концепцію відносної депривації. Остання являє собою суб'єктивну сприйняттю і болісно пережиту відмінність «цінних очікувань» (блага і умови життя, на які, як думають люди, вони заслуговують за справедливістю) і «цінних можливостей» (блага і умови життя, які люди, як їм видається, можуть одержати в реальності)⁶. Відповідно, основою для соціальної напруженості виступають не об'єктивні соціально-економічні чинники, а їх суб'єктивне сприйняття, що формується на основі одержаної інформації про оточуючий соціальний світ (здебільшого, завдяки ЗМІ та масовій культурі, котрі формують образ «красивого життя»). Співставляючи з ним свою повсякденність, індивід потрапляє у стан фрустрації, що може бути мотивом для участі у соціально-політичних заворушеннях).

За такого розуміння революції вона виступає не стільки наслідком об'єктивних економічних процесів, скільки глибинних змін у сфері політичної культури, що стосуються, насамперед, проблеми легітимності діючої влади. Однак, це зумовлює проблему пошуку підстав для зародження революційної ситуації у суспільстві, яка, зокрема, відзначається делегітимацією влади, руйнуванням традиційних механізмів її здійснення, актуалізацією соціально-економічних проблем та переходом індивідів до відкритих анти-владних виступів.

Одним із напрямів пошуку основ для зародження революційної ситуації слід шукати у суспільно-політичному дискурсі. Дискурс – це насамперед форма суспільної комунікації. Як форма комунікації він являє собою органічну єдність: 1) комунікативних актів взаємодії; 2) соціально-культурних передумов комунікації (спільний комунікативний код); 3) інтерпретаційних схем. Політичний дискурс – це система обговорення та інтерпретації політичних проблем у суспільстві. Дискурс – це не просто спілкування та комунікативна взаємодія, це система, яка задає процес комунікації та визначає його результат.

Дискурс реалізує наступні завдання: 1) виступає середовищем для обговорення політичних проблем (характер оцінки проблем у дискурсі визначає ставлення суспільства до влади); 2) забезпечує оцінку соціально-економічної ситуації – саме негативна оцінка ситуації у межах дискурсу виступає основою для політичної депривації; 3) дискурс вибудовується довкола традиційних інтерпретаційних схем, які глибоко вкорінені у символічний світ суспільства – трансформація дискурсу означає трансформація базових політичних символів (або їх оцінки), що означає загрозу для гегемонії, заснованих на традиційних символічних формах.

У дискурсі зароджується революційна ситуація. Оскільки будь-яка революція являє собою відкидання традиційних форм державного устрою та запровадження нових, то це потребує належного обґрунтування, що реалізується через зародження відповідного дискурсу. Дискурс окреслює проблеми, визначає напрямки їх

вирішення, пропонує шляхи розвитку суспільства. Революція спочатку відбувається у суспільній свідомості, де розвивається у формі революційного дискурсу. Так, дискурс просвітництва («свободи, рівності та братерства»), сформований французькими філософами (Ж.Ж. Руссо, Вольтер, Ш.Л. Монтеск'є), перейшовши у загальносуспільний вимір, ввів в політичний обіг уявлення про державу, як результат суспільного договору, та про права як невідчужувану властивість кожного з індивідів. Відповідно, новосформований революційний Конвент не мав проблем щодо визначення перших кроків своєї діяльності, оскільки усі вони вже були попередньо «обговорені» у дискурсі Просвітництва, який і уможливив революцію.

Подальшим етапом розгортання революційної ситуації на думку історика Ф. Фюре було втілення суспільного дискурсу у індивідах, які виступали вождями революційних змін. Як зазначав Ф. Фюре, «злиття з народом [Робесп'єра] необхідно було постійно контролювати і підтримувати не тільки «як умову легітимності влади» але і як її «найперший обов'язок». Саме цьому служив інструмент терору. Робесп'єр був щирим лідером Революції... Безсмертним роблять Робесп'єра аж ніяк не ті кілька місяців його царювання над Революцією, а те, що саме він актуалізував самий чистий і найтрагічніший дискурс Революції»⁷. Відповідно поки Робесп'єр був виразником ідей суспільно-політичного дискурсу, дискурс легітимізував його владу. Резонанс індивідуальної та суспільної комунікації виступав основою для реалізації екстраординарних повноважень, які були вираженням сформованих у дискурсі очікувань.

Розгортання революційної ситуації у Російській імперії кінця ХХ ст. позначалося у зростанні ролі марксизму, як основи поля політичної комунікації. Охопивши інтелігенцію обговоренням соціальної проблематики, він поступово сформував потужний альтернативний дискурс, у межах якого відбулася повна переоцінка усіх суспільних проблем та цінностей, та забезпечивши, тим самим, легітимційну базу для подальших перетворень.

У Франції 1968 р. передумовою для революції стала ліва ідеологія, втілена у дискурсі студентської молоді. Даний дискурс передбачав повну переоцінку традиційних буржуазних цінностей, а (мета)ідеологією, була революція як така, повстання, бунт. Революційний дискурс у 1968 р. набув всесвітнього масштабу: це і боротьба в постколоніальних країнах, це і Індокитай, Африка, Латинська Америка; дискурс, що мав відчутний присмак міленаризму і «був обґрунтований у лівій перспективі, де лейтмотивом було питання звільнення: народу, групи, індивіда. «Червоний травень» мав характер тотального протесту, протесту проти капіталізму, суспільства споживання, війни, відчуження, влади, держави, буржуазії та її культури, культури взагалі, проти власної розчарованості і апатії, проти самих себе»⁸.

Відповідно можна виокремити наступні риси революційного дискурсу: 1) започатковується у працях мислителів, котрі пропонують переоцінку наявних політичних цінностей та шляхи для їх трансформації; 2) поширюється серед представників освічених суспільних верств; 3) розгортаючись, змінює базові цінності суспільства; 4) певна ситуація виступає знаком для активних революційних дій, котрі були ідеологічно обґрунтовані у ході реалізації дискурсу.

Розгортання революційного дискурсу може призводити до ситуації суспільного конфлікту. В даному випадку сприйняття або неприйняття революційного дискурсу виступає основою для формування дихотомічного протиставлення «ми-во-

ни», де критерієм виступає визнання чи невизнання запропонованих інтерпретаційних схем. Ескалація конфлікту виражається (за термінологією іспанських дослідників А.К. Маркес та дель Мар Рівас Кармона) у конфліктному дискурсі. Головна стратегія конфліктного дискурсу – інтеграція того хто говорить у співтовариство, сегрегація опонента. Зокрема, інтеграція адресата реалізується через повторення ідеї про переважання над опонентом. Крім того, реалізується стратегія об'єднання (використання інклюзивного займенника «ми», впровадження негативної дихотомії «ми-вони», використання релігійних понять, виголошення ролі «жертви», проголошення «божественності» боротьби з ворогом, виголошення помсти, використання патріотичної ідеї та апеляція до історичної пам'яті, проголошення пріоритету національних цінностей та моральної відповідальності за системою «нагорода-кара»). По відношенню до опонента стратегія сегрегації передбачає: знелюднення та демонізацію, відчуження та відокремлення⁹.

Підсумком революційного дискурсу є його есхатологізація, тобто переведення у площину принципового та незворотного протистояння за принципом «хто не з нами – той проти нас». Есхатологічні настрої різких перетворень надихають учасників революційного процесу на боротьбу. У свою чергу деесхатологізація виступає основою для згоргання дискурсу. Так, «великий» революційний дискурс після руйнування Берлінської стіни залишився в положенні надто абстрактного і нецікавого через свою виконаність есхатології, що, однак, «втліюється» у більш «дрібних» інструментальних революціях¹⁰.

За сучасних умов найвідомішою формою прояву революційної ситуації виступає оксамитова революція – особлива форма реалізації суспільних перетворень, що заснована на принципово ненасильницьких діях.

Можна виокремити наступні дискурсивні характерні риси оксамитових революцій: 1. Влада готується до протидії силовим загрозам, у той час як боротьба за повалення влади ведеться підкреслено несилowymi методами (акції протесту, політичної непокори тощо). Поступове впровадження ненасильницьких засобів паралізує волю державних механізмів, які мають або застосувати силу (і показати себе у вкрай несприятливому ключі), або спостерігати за поступовою втратою позицій. Тим самим, у суспільно-політичному дискурсі революціонери обіймають виграшну позицію, оскільки завжди виконують роль жертви, а не агресора. Якщо опоненти переходять до насильства, то це ставить їх у ситуацію морального вибору та вносить розкол у їх ряди. 2. Механізми реалізації базуються на психологічних мотивах, спрямованих на завоювання прихильності громадської думки та деморалізацію опонентів. Організація заходів революції керується логікою «театральності» а не ефективності. Така революція передбачає не лише безпосередніх реалізаторів, але і значно більшу кількість глядачів та здійснюється не через безпосереднє захоплення владних інститутів, а через вплив на громадську думку, і завоювання першості у суспільному дискурсі. 3. Дійові особи оксамитових революцій – підкреслено неагресивні та являють собою конгломерат дітей, жінок, людей літнього віку, насильство проти яких громадська думка сприймає негативно. Основною рушійною силою часто виступає рішуче налаштоване студентство. Відповідно, суспільний дискурс традиційно встає на бік революціонерів, як прогресивних сил. 4. Суспільство орієнтується на відкидання влади як такої, а опоненти сприймаються як представники «сил зла». Революція спирається не на раціональне обґрунтування а на емоційний заряд ціннісних слів-образів, що компенсують ідейно-політичну розмитість¹¹.

Таким чином, протягом ХХ ст. у політичній думці концепція соціальної революції набуває розвитку у напрямку від класичного тлумачення як об'єктивно обумовленого процесу соціально-економічних перетворень до суб'єктивного процесу трансформації культурного ядра соціуму.

Основою для трансформації останнього виступає особливий тип політичної комунікації – революційний дискурс. Основою для формування даного типу дискурсу є суспільне невдоволення наявним політичним ладом. Невдоволення теоретизується у формі філософських концепцій та поширюється серед представників освічених верств. Згодом, включаючись у політичну комунікацію, формується автономний опозиційний дискурс, у межах якого визначається власна система оцінки та інтерпретації політичної дійсності. Розвиваючись, даний дискурс охоплює значні суспільні верстви, де легітимізуючи наявний суспільний лад та готуючи підстави для його заміни. Формою безпосередньої актуалізації протестного дискурсу може бути т.зв. «оксамитова революція» – форма боротьби за завоювання влади, що принципово спирається на ненасильницькі методи. Відмова від озброєної боротьби у даному випадку свідчить про те, що безпосередня політична боротьба у даному випадку ведеться за контроль над громадською думкою через контроль за суспільним дискурсом.

1. *Кара-Мурза С.Г.* Революции на экспорт. – К.: Оріяни. – 2007. – С. 7-8. 2. *Шпенглер О.* Пруссачество и социализм / [пер. с нем. Г.Д. Гурвич]. – М.: Праксис, 2002. – С. 114. 3. *Земляной С.* Двойники власти // Политический журнал. – 2005. – № 10. – С. 60. 4. *Кара-Мурза С.Г.* Цит. робота. – С. 26-30. 5. *Сорокин П.* Причины войны и условия мира // Социологические исследования («Социс»). – 1993. – № 12. – С. 140-148. 6. *Гарр Т.Р.* Почему люди бунтуют / [пер. с англ.]. — СПб.: Питер, 2005. – С. 59-90. 7. *Морицхина Л.А.* Эволюция взглядов Франсуа Фюре на Великую Французскую революцию [электр. ресурс] // Французская революция. – Режим доступа: <http://larevolution.ru/evolution.html> 8. Червоний травень / [електор. ресурс] // Контр Інфо. Режим доступу: <http://contr.info/content/view/1172/43/lang,uk/> 9. *Маркес А.К., дель Мар Ривас Кармона М.* Дискурс легітимізації в ситуації конфлікту: язик і власть після 11 септембрія / [пер. с исп. М.Ю. Калыгин] // Политическая лингвистика. – 2008. – № 2(25). – С. 72-73. 10. *Кралечкин Д.* Два времени революции [электр. ресурс] // Русский журнал. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/pole/Dva-vremeni-revolyucii> 11. *Кара-Мурза С.Г.* Цит. робота. – С. 45-56.